

її внутрішнє життя від органів державного упорядкування²⁴. Добре відомо, що подальша доля Бібліотеки склалася неоздичено. Сьогодні Національна бібліотека України повертається до витоків концепції її фундаторів й відроджує поняття національних фондів, національної бібліографії та національно-державних функцій її діяльності.

¹ Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвєєва Л.В., Усенко І.Б., Микола Прокопович Василєнко. — К., 1993. — С.126-127; Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918/ Гол. ред. Я.Пеленський. — К.: Філадельфія, 1995. — С.165-166, 170, 228-234, 356.

² ЦДАВО України, ф.518, оп.5, спр.94, арк.15-16.
³ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. — К., 1919. — С.2-8.

⁴ Вернадський В.И. Дневники. 1917-1921. Октябрь 1917 — январь 1920 гг. — Киев, 1994. — С.120-122, 129.

⁵ Закон про утворення фонду «Національної бібліотеки Української держави» // Бібл. вісн. — 1993. — №3/4 — С.12.

⁶ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.3 зв.
⁷ ІР НБУВ, ф.1, №47359
⁸ ІР НБУВ, ф.52, №22.

⁹ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.1
¹⁰ Корда Н.О. Про Національну бібліотеку Української держави // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. — К., 1919. — С.10-11. Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.1.

¹¹ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.1-1 зв.
¹² Бібл. вісн. — 1993. — №3/4 — С.12-13.
¹³ Там само, С.13-14; Архів НБУВ, оп.1, арк.6.
¹⁴ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.2-2 зв.
¹⁵ Вернадський В.И. В справі законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві // Збірник праць Комісії для вироблення законо-

проекту про заснування Української Академії наук у Києві. — К., 1919. — С.8.

¹⁶ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.10.
¹⁷ Києв. мысль. — 1918. — 15(2) верес.; Окремий вип.: Від Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в м. Києві. — [К., 1918] — 2 с. Див. також проект: ІР НБУВ, ф.33, №3055. Статут Національної бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук. — К., 1919.

¹⁸ Архів НБУВ, оп.1, спр.64, арк.13.
¹⁹ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.7 зв.
²⁰ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.2 зв.

²¹ Про звернення згадується і в протоколах ТК (№1 та №2 — про можливість злиття КМБ та НБУ та представлення приміщення КМБ (арк.3). ІР НБУВ, ф.52, №22, арк.2.

²² Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.120-123.
²³ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.129.

²⁴ Там само, арк.2-2 зв.
²⁵ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.12.
²⁶ Там само, арк.6 зв.
²⁷ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.2-2 зв.

²⁸ Вернадський В.И. В справі заснування Української Академії наук у Києві // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. — К., 1919. — С.8.

Владислав Верстюк

Вузлові проблеми вивчення історії Української Держави 1918 р.

За останні десять років в українській історіографії домінуючою стала парадигма Української революції 1917-1921 рр., трактованої як процес модерного українського державотворення, метафорично відповідний князів та козацькій державності.

Зрозуміло, що відсутність будь-якого іншого тривалішого відтинку існування новітньої української держави змушує суспільство, насамперед істориків, звертатися до досвіду 1917-1918 рр., відшукувати в ньому найменші позитиви, всіляко порівнювати їх із сучасними процесами державотворення, займатися з їх допомогою моделюванням можливого перебігу сучасних подій.

Але не може не насторожувати некритична акцентація на державницьких інтенціях революції, яка спричинює небажані наслідки. Якщо говорити про Українську революцію як про строкате і короткотривале (в межах кількох місяців) чергування контраверсійних державних режимів, то дуже важко чітко визначити місце й роль цієї видатної, поза всілякими сумнівами, події в модерній історії України.

Державне утворення, яке протрималося на поверхні політичного життя лише кілька місяців, не може трактуватися позитивно як логічне завершення довготривалих суспільно-політичних процесів, у даному випадку — українського національно-визвольного руху. Акцентування на державотворчих аспіраціях революції неодмінно призводить до концепції програної революції, а відтак пошуків персональних винуватців поразки. Тобто до того, чим багато десятиліть поспіль займалася емігрантська, а потім діаспорна історіографія, поділена, за досить точним спостереженням В.Липинського, на гетьманців, усенерівців та галичан. Їх спроби виправдати чи пояснити лінію поведінки представників свого табору і перекласти тягар відповідальності на плечі опонентів так і не допомогли вирватися із зачарованого кола концепції програної революції.

На жаль, пострадянська українська історіографія не змогла відразу засвоїти цього уроку, її становлення відбувалося, з одного боку, через тотальне заперечення комуністичної парадигми революції, а з другого — через некритичне засвоєння застарілих методологічних підходів української діаспорної історичної науки. Тому серед сучасних вітчизняних істориків з'явилися «неоусенерівці» та «неогетьманці». Це було особливо притаманним для першої половини 90-х рр. Наведу лише декілька прикладів, які безпосередньо стосуються теми Гетьманату.

«Велике вбачається на відстані. Проходять роки, десятиріччя, і ми відкриваємо для себе все нові й нові риси гідного подиву державного діяча — Гетьмана Павла Скоропадського. Важкий тягар поклала історія на його плечі. Приступаючи до державницької справи, Гетьман розумів усю велич і всю складність поставлених перед ним завдань [...] Бог дав йому силу, державну мудрість, але, на жаль, не дав розуму тим, від кого не в меншій мірі залежало, чи піде Україна по цивілізованому реформаторському шляху, чи буде втягнута у вир братовбивчої війни!»¹. Це показовий фрагмент з ключової і, як бачимо, цілком глорифікаційної доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 120-ї річниці від дня народження гетьмана П.Скоропадського та 75-ї річниці проголошення Української Держ-

ви 1918 р., що відбулася у травні 1993 року. Можливо, автор цих слів сьогодні обрав би більш зважену форму. Проте, прикладі некритичного ставлення і до постаті гетьмана, і до його державної діяльності зустрічається чимало. Не приховують своєї симпатії до Гетьманату Ю.Павленко та Ю.Храмов, автори монографії «Українська державність у 1917-1919 рр.» (К., 1995). Дії гетьмана та уряду Ф.Лизогуба вони оцінюють як цілком конструктивні, проте не можуть пояснити, чому вони «наштовхувалися на протидію майже з усіх боків»². Падіння Гетьманату зазначені автори по-в'язують виключно з підривною діяльністю Директорії.

Спроби окремих істориків вивістити одні форми української державності за рахунок інших, окрім того, що реанімують стару, здається вже померлу, суперечку, нічого більше не дають. Вони концептуально безплідні, і майбутнє не за ідеологічною, а за інтелектуальною історіографією, яка однаково критично поставиться як до «уєнерівської», так і «гетьманської» спадщини революції.

Відаючи належне П.Скоропадському як організатору на еміграції консервативного гетьманського руху, знаємо, що його постать дуже важко вмонтувати в український національно-визвольний рух 1917 року. Проте такі спроби в сучасній історіографії зустрічаються. Так, у доповіді, зробленій на III Міжнародному конгресі українців (Харків, серпень 1996 р.), Я.Малик твердить: «Із утворенням у березні 1917 р. Центральної Ради П.Скоропадський визнав її політичну владу в Україні і намагався з нею співпрацювати. У порозумінні з Генеральним секретаріатом він у серпні 1917 р. здійснив українізацію 34-го корпусу російської армії»³. Далі переповідаються досить поширені в літературі думки про те, що корпус П.Скоропадського «став найбільш дисциплінованим українським військовим формуванням» і «особливо прислужився до проголошення III Універсалом Української Народної Республіки»⁴. Я.Малик зазначає також, що сам генерал користувався популярністю й авторитетом серед українських військових кіл, але керівники УЦР поставилися до нього як до політичного суперника з упередженням. Це спричинило не лише конфлікт між Скоропадським та УЦР, а й розкол в українському національному русі. Щоб зрозуміти, що в даному разі бажане видається за дійсне, варто лише уважно передивитися «Спогади» П.Скоропадського. Останній не приховує, що в березні-квітні 1917 р. в оцінці українського руху, тобто діяльності Центральної Ради, солідаризувався зі статтями чорносотенного «Киевлянина», а до ідеї українізації війська ставився упереджено. Корпус він українізував не за погодженням з Генеральним секретаріатом, а за прямим наказом головнокомандуючого Південно-Західним фронтом генерала Л.Корнілова, якому висловив сумнів з приводу того, що «корпус може стати згодом серйозною [підставою] для розвитку українства в небажаному для Росії сенсі і т.ін.»⁵.

Конфлікт Центральної Ради з генералом теж виглядає дещо надуманим. У документах УЦР за жовтень-грудень 1917 р. прізвище П.Скоропадського згадується двічі. 9 жовтня Генеральний секретаріат рекомендував його на посаду командуючого Київською військовою округою, але призначення не відбулося. Вдруге його прізвище згадувалося на засіданні Малої ради 18 грудня в доповіді М.Порша про ситуацію на фронті та в Україні. Про будь-який конфлікт зі Скоропадським не йшлося. Дослівно в протоколі записано: «Українське військо розкидано на три часті: на Київ, Лівий берег і Правий берег. Найкраще стоїть справа на Лівому березі, де командує полковник Капкан. В Києві військом командує генерал Греков, на Правому березі — генерал Скоропадський. Ні в Києві, ні на Правому березі справа не стоїть настільки добре, як того вимагають обставини. Тому треба тимчасово призначити полковника Капкана командуючим всіма військами, які ведуть боротьбу з більшовиками. Для кращої організації самого Секретарства військових справ треба призначити генерала Кирея начальником штабу»⁶.

«Спогади» П.Скоропадського теж не містять відомостей про конфлікт між ним і УЦР. П.Скоропадський пише, що «вибухнув», довідавшись, що головнокомандуючим усіми збройними силами України призначений якийсь, за його словами, «препідозрілий авантюрист» Капкан. З цим призначенням генерал погодитися не міг і з особистою ініціативою написав рапорт про звільнення з посади командира корпусу, а 29 грудня 1917 р. передав командування генералу Ганзюку.

У спогадах генерала знаходимо важливі деталі, що дозволяють розмову про причини поразки Центральної Ради у війні з більшовиками перевести з традиційної в дещо іншу площину. «Настрої селян були абсолютно спокійними, але практично ніхто не хотів тіти виручати Київ від більшовиків, до яких загалом ставилися досить співчутливо», — пише П.Скоропадський. «Загалом, повторюю, на мене гнітюче діяло усвідомлення, що підняти народ для боротьби з більшовизмом було, при тодішніх умовах, абсолютно неможливо»⁷.

Причини поразки Центральної Ради в боротьбі з більшовиками треба шукати не в її політичних прорахунках чи організаційних промахах, а в стані соціуму, в його настроях, про які пише П.Скоропадський: «... довелося переконалися на фактах, наскільки революція набрала у нас брутального характеру, головним чином через те, що подіяла розплінно на маси в моральному сенсі, і це позначилося не лише на представниках нижчих соціальних верств, але й на інтелігенції та вищих класах»⁸.

Отже, говорити про політичну діяльність П.Скоропадського в 1917 р. немає жодних підстав. Не можна також твердити про його альтернативність у цей період Центральної Раді та про причетність «до розколу в українському національному русі між народницькою і консервативною течіями»⁹. Генерал П.Скоропадський був далеким і від одних, і від інших. Він згадує, що в кінці грудня 1917 р. випадково відвідав одне із засідань самостійників. Якщо вони йому чимось і запам'яталися, то лише тим, що їх соціальна програма була правішою за решту партій та ще тим, що були прихильниками безумовного порядку в армії. І П.Скоропадський підсумовує: «Я тільки раз був у них. Вони мені здалися нецікавими базіками, фанатиками, які абсолютно не рахувалися з реальними умовами. Напевно, і я їм особливо не сподобався»¹⁰.

Надзвичайно цікавим періодом для історика є весна 1918 р., пов'язана з падінням Центральної Ради і приходом до влади гетьмана. Існує певний стереотип викладення цих подій, започаткований ще Д.Дорошенком. Можна про-

ілюструвати його цитатами з двох найновіших праць. В.Верига: «Загальне безладдя і хаос в Україні навесні 1918 р. викликали велике незадоволення широких мас українського населення. [...] Громадяни втрачали надію на те, що вона [Центральна Рада — В.В.] зуміє забезпечити лад і порядок»²⁴. Ю.Павленко та Ю.Храмов: «... усвідомлення нездатності соціалістів Центральної Ради організувати нормальне державне і господарське життя, реальна можливість перетворення України на німецьку колонію переконали П.Скоропадського протягом перших місяців 1918 р. у необхідності консолідації всіх несоціалістичних сил краю та встановлення з опорою на них тимчасової авторитарної влади»²⁵. Існують окремі варіації цієї теми, проте в загальному вигляді вона окреслена досить точно: Центральна Рада виявила свою повну нездатність до управління країною, втратила популярність, і в результаті, використавши широке народне невдоволення, виразником якого і центром опозиції УЦР стала Українська Народна Громада, до влади прийшов П.Скоропадський. Як правило, такі загальники вживаються без особливого залучення фактичного матеріалу. Між тим, його вивчення породжує безліч питань і великий скепсис щодо об'єктивності згаданого стереотипу.

Власне, серед свідчень масового політичного невдоволення діяльністю УЦР, відомих у історіографії, — хіба що поодинокий факт приїзду до Києва делегації від Лубенського з'їзду партії хліборобів-демократів із вимогою відновити приватну власність на землю. Проте, документи розповідають про зростаючу активізацію і незадоволення правих елементів, передусім великих землевласників та підприємців. Так, на засіданні Малої Ради 24 березня 1918 р. Голова Ради Міністрів В.Голубович повідомляв, що «промисловці піднімають голови і всіма силами борються з робітниками, бажаючи скасувати всі здобутки революції»²⁶. Треба віддати належне В.Голубовичу, який з даного факту не намагався зробити крайніх, радикальних висновків. Навпаки, його реакція досить уважена: «Міністерство [праці] вживатиме заходів до урегулювання взаємовідносин праці й капіталу: будуть видані закони про колективні договори, примиряючі камери, третейські суди»²⁷.

Можемо досить категорично твердити, що виявів масового невдоволення політикою Центральної Ради весною 1918 р. не спостерігалось. Але якщо вони й були б, то не могли становити серйозної політичної загрози для влади УЦР, хоча б з тієї причини, що остання могла опертись на кількасоттисячну військову присутність в Україні Німеччини та Австро-Угорщини.

Власне, стосунки УЦР і німецького та австрійського командування не склалися вже від початку. Хоча німці намагалися на перших порах не втручатися у внутрішні справи УНР, лівий курс уряду В.Голубовича і УЦР був поза їх спосібом мислення. Є.Коновалець, згадуючи про той час, жодним словом не омовився про невдоволення мас, але одразу зазначив, що зростаюче обурення німців політикою Центральної Ради від другої половини березня 1918 р. не було секретом для Стрілецької Ради: «Ми бачили, що при продовженні цієї політики конфлікт є неминучий, хоча не уявляли собі ще, в які форми вінкінці він виллється»²⁸.

Опубліковані кілька років тому в Україні документи свідчать, що вже 24 березня 1918 р. командуючий Київською групою армії надіслав головнокомандуючому збройними силами Німеччини фельдмаршалу Е.Людендорфу відповідну записку, в якій розглядалася можливість здійснення в Україні державного перевороту²⁹. Певний час Берлін зводив кан з рішенням. Офіційний дозвіл імператора здійснити в Україні переворот фельдмаршал Г.Ейхгорн отримав лише 26 квітня 1918 року.

Згадана публікація документів не залишає жодних сумнівів у тому, що сценарій державного перевороту, якщо й не був від початку до кінця написаний німецькою рукою, то був нею ретельно відредагований і затверджений. Його особливість полягала в якомога повнішому заретушовуванні німецької присутності в перевороті. Кандидатів на головну роль, як сьогодні відомо, було декілька. Пошуки німцями людей, здатних на переворот, не були, очевидно, таємницею і для П.Скоропадського. У «Спогадах» він відверто пише: «... це був період, коли німці уже бачили, що подальша робота з Центральною Радою ні до чого не приведе, і, бажаючи розібратися в усій тодішній каші, зверталися до тих, з ким встигли познайомитися ближче і хто їм здавався на висоті завдання»³⁰. Далі він додає: «Найголовнішим було дізнатися, що думають німці, але вони мовчали, і тільки, очевидно, розбиралися в громадських течіях»³¹.

Попередній вибір німці зробили після 10 квітня. Чому було обрано саме П.Скоропадського, достеменно невідомо. З цього приводу існує кілька думок.

Передусім П.Скоропадський імпонував німецьким генералам як військовий, по-друге, завдяки родовому корінню, причетності до українізації армії та «вільного козацтва», він досить органічно підходив на роль гетьмана, по-третє, як великий землевласник, мав зв'язки з консервативним середовищем в Україні, і, нарешті, за ним стояла Українська народна громада. Звичайно, немає жодних підстав вважати останню виразником консервативних ідей і центром опозиції³², а, поготів, партією ліберально-консервативного спрямування³³. Помітних слідів політичної діяльності Українська народна громада до 29 квітня 1918 р. не залишила, а після цієї дати не подавала ознак свого існування. Члени Української народної громади здійснювали технічну, військову підготовку перевороту.

Не вивченим лишається питання про світогляд і політичні орієнтири керівника Української народної громади весною 1918 року. Збереглася надзвичайно стисла, лапідарна характеристика П.Скоропадського, підготовлена німецькою контррозвідкою: «аристократ, монархіст, генерал, багатий поміщик, слабовольний, але честолюбний»³⁴. Найменших ознак українськості тут не знаходимо, хоча вони були зафіксовані в характеристичній іншого ймовірного кандидата. Зважаючи на соціальні походження і стан, виховання і фах П.Скоропадського, він отримав об'єктивну, але, здається, не зовсім повну характеристику.

Схоже, що під впливом революційних подій, особливо кінця 1917 — початку 1918 рр., у свідомості П.Скоропадського відбулися певні зрушення. Розуміючи неможливість повернення до старого, дореволюційного життя, він проникся ідеєю відродження козацького стану й козацької системи господарювання, що передбачало перерозподіл поміщицької землі. З другого боку, прийшло розуміння, що українство — це не справа німців чи вигадка групи галицьких інтелі-

гентів, а широкий масовий рух. У першій половині березня 1918 р. П.Скоропадський, за його ж спогадами, залишаючися людиною російської культури, переконався в необхідності вільного національного розвитку. Однак національна «програма» П.Скоропадського була сформована лише в первісному, дуже загальному вигляді. У цьому зв'язку доцільно звернутися до тих же спогадів, причому мовою оригіналу: «В національному вопросу считал, что нужно спасти этот богатейший край, выдвинул сильно украинский национализм, но не во вред русским культурным начинаниям и не воспитывая ненависти к России, а давая свободно развиваться здоровым начинаниям украинства. Тяготения к Галиции и восприятия галицийского мировоззрения я не хотел, считая это для нас несоответственным явлением, которое привело бы нас к духовному и физическому унижению. Возмущался теми великороссами, которые, не считаясь с жизнью, все твердят свое старое и смотрят на Украину как на нечто, ничем не отличающееся от Тульской губернии. Считал, что в вопросе национальном мы должны идти смело и решительно вперед, что, если мы не станем на этот путь, то мы ничего не получим [цікаво поміркувати, кого під цим «ми» має на увазі автор: українців чи такі росіян — В.В.]. Меня смущала несколько мысль, что немцы стоят за самостоятельную Украину во чтобы то ни стало, но тогда я более чем когда-либо верил, что немцы не могут быть окончательными вершителями судеб...»²¹ Сміливий і рішучий наголос на українському націоналізмі в розумінні П.Скоропадського насправді виглядає досить помірковано. Але це вже зрушення, яке привело до контактів із М.Міхновським та братами Шеметами.

Кадровий офіцер російської армії традиційно стояв поза політикою. Аристократ, генерал П.Скоропадський був саме таким до 1917 року. Революція змусила його стати на шлях політики, на якому весною 1918 р. він зробив свої перші самостійні кроки. Проте за способом мислення та дій він залишався військовою людиною. Переворот 29 квітня 1918 р. підготував і здійснив не політик, а генерал П.Скоропадський.

У другій половині квітня сценарій зміцнення УЦР було відтрацьовано (П.Скоропадський згадував: «після 10 квітня я плив за течією»²²). Його основу становили військова операція з нейтралізації Центральної Ради, захоплення урядових та державних установ. До масштабних політичних заходів змовники вдатися не могли, бо, як визнавав пізніше П.Скоропадський, не мали достатньої підтримки населення країни²³. Планувалася й готувалася поодинокі політична акція — з'їзд хліборобів-власників, на якому мали про око, для надання певної легітимності, обрати (насправді справа обмежилася лише проголошенням) нового керівника держави — гетьмана.

Найсуттєвішим політичним аспектом перевороту була домовленість з німцями. 24 квітня П.Скоропадський погодився з умовами, запропонованими йому генералом Гренером. Після цього досить швидко підготували підписану гетьманом «Грамоту до всього українського народу».

У сучасній українській історіографії дістали поширення такі слова автора цих рядків: «гетьманський переворот був спробою консервативних політичних сил загасити полум'я революції, покласти край радикальним соціальним настроям»²⁴. Проте, сьогодні доцільно суттєво уточнити їх у такий спосіб: гетьманський переворот було здійснено невеликою групою військових, переважно офіцерів старої російської армії, під керівництвом П.Скоропадського в інтересах консервативних верств. Співтворцями, режисерами перевороту були німецькі генерали, які публічно намагалися демонструвати свою непричетність до внутрішніх українських справ, а таємно сприяли заколотникам. Територія України знаходилася під їх жорстким військовим контролем.

З'ясування проблем, пов'язаних з подіями до 29 квітня 1918 р., варте уваги тому, що саме в них, мабуть, варто шукати пояснення короткого життя Української Держави.

Є нагальна потреба в з'яванні останнього і найсуттєвішого: на яких соціальних і політичних засадах намагався збудувати Українську Державу П.Скоропадський та чому це не вдалося.

Гетьман писав, що його програма була простою: «створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію і адміністративний апарат, яких у той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на право; провести необхідні політичні й соціальні реформи. Політичну реформу я уявляю собі так: ні диктатуру вищого класу, ні диктатуру пролетаріату, а рівномірну участь усіх класів суспільства в політичному житті краю. Соціальні реформи я хотів проводити в напрямі збільшення числа самостійних господарств коштом зменшення обширу найбільших маєтків»²⁵. П.Скоропадський — не політик, а військовий, генерал — мислив з допомогою конкретних схем, які приводяться в дію чітко поставленими наказами, що беззаперечно виконуються.

Гетьман був переконаний, що для призначення на високі державні посади «недостатньо бути українцем і багати, щоб на Україні було добре, потрібно мати ще деякі інші дані для того, щоб стати міністром»²⁶. П.Скоропадський, як він згадував пізніше, намагався довести німцям те, у що свято вірив сам: «Якщо ми при цьому складі [уряду — В.В.], котрий у нас є, часто помиляємося, а це все ж майже люди, які мають за собою відомий досвід державної роботи [...], то що ж буде, коли у мене будуть українці»²⁷.

Генерал вважав, що держава, як армія новобранців, змусить усіх вишикуватися у стрункі шеренги й дружно крокувати разом. У цьому сенсі можна погодитися з Я.Пеленським про те, що влада гетьмана була військово-бюрократичною диктатурою.

Хоча перехід влади до рук гетьмана відбувся досить спокійно, труднощі найближчого за переворотом часу ускладнили подальше становлення режиму. Ще напередодні 29 квітня виявилися суттєві розбіжності між хліборобами-власниками і хліборобами-демократами. Останні формально не брали участі в перевороті, й уже наступного дня надіслали П.Скоропадському заяву, в якій висловили бачення завдань української державної влади, що, на їх думку, «мусить бути широко народною, демократичною, широко українською»²⁸. Хлібороби-демократи вимагали скликання повноправної, обраної всім народом Української Державної Ради. Висувалися й вимоги стосовно формування уряду. До нього мали входити лише ті, хто «показав свою вірність українській національно-державній ідеї». Більше того, в ньому не могло бути «людей, які тягнуть до Росії або до Польщі»²⁹.

Соціалістів-федералістів, на підтримку і співпрацю яких розраховував гетьман, переворот просто шокував. 3 травня вони звернулися до начальника штабу німецьких військ генерала Гренера із заявою, в якій зазначалося, що українське громадянство, стоячи на ґрунті української державності й демократичних традицій, відчувало себе «глибоко враженим русофільським, монархістським переворотом»³². На з'їзді УПСФ, який відбувся 10-13 травня, гетьманський уряд було визнано «недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним»; партія оголосила, що «стає в рішучу опозицію до нього й забороняє своїм членам вступати до його складу»³³.

Зрозуміло, що відверто ворожу позицію до гетьмана зайняли українські соціал-демократи та есери.

Публічно підтримали гетьмана лише об'єднання промисловців, торговців та фінансистів України (Протофіс) і крайовий з'їзд партії кадетів. Кадети, що склали ядро гетьманського уряду, змушені були примиритися з існуванням Української Держави виключно через тимчасові, кон'юктурні, на їх думку, обставини. Українська ідея була для них ворожою.

У резолюції кадетського з'їзду (8-11 травня, Київ) щодо проблем влади зазначалося: «З'їзд, лишаючись вірним ідеалам партії та її програмі [як відомо, це було гасло єдиної і неділимої Росії — В.В.], перед загрозою поневолення і загибелі краю від анархії та руїни визнає необхідною участь партії в державній роботі»³⁴.

Наведені дані свідчать, що спроби П.Скоропадського будувати Українську Державу на компромісних засадах виявилися ілюзорними. Невдалою слід вважати й ту форму національного державного будівництва, яку обрав гетьман. Це була ні українська, ні російська держава, умовно її можна було б назвати малоросійською. Як вважає Я.Грицак, гетьманський режим прагнув впровадити нову концепцію української нації, яка ґрунтувалася б не на етнічній спорідненості, а на політичній лояльності до Української Держави³⁵. Можна припустити, що подібна форма лояльності могла б ствердитися, але для цього був потрібен чималий час.

У конкретних умовах 1918 р. українське суспільство, деформоване й політично, й соціально за сотні років існування в імперській системі, додатково розбурхане світовою війною і роком революційних потрясінь, було просто нездатним до суголосних форм політичного життя. Час компромісів ще не настав. У суспільстві нуртували пристрасті, його роздирали соціальні та національні протиріччя. Саме вони перешкодили об'єднанню соціуму на демократичній платформі Центральної Ради. Ці суперечності особливо далися взнаки при спробі використати як об'єднуючі консервативні цінності. Можна говорити, що реальних, суто українських, модернових консервативних цінностей практично не існувало. Втративши наприкінці XVIII ст. останні атрибути державності, українське суспільство більш як сто років спрямовувало всі свої сили на національно-визвольну боротьбу, на ґрунті якої формувалася революційно-демократична політична традиція, тоді як консервативна встелялася шаром етнографізму й архаїчності.

Не випадково П.Скоропадському та його прибічникам у пошуках національного відповідника твердої авторитарної влади довелося вдатись до пошуків у сивій давнині. Форма Гетьманату, запозичена з часів козацької держави і станового суспільства, 1918 р. могла бути лише декоративним обрамленням держави, але аж ніяк не реальною державотворчою традицією.

Гетьманський режим із часу його створення опирався на дуже вузьку соціальну й політичну базу. Навряд чи можна погодитись з О.Субтельним, що це була 1/3 всіх жителів України³⁶. Думається, ця цифра є значно завищеною.

Невміла спроба гетьмана знайти якийсь середньоарифметичний (малоросійський) вихід із становища зробила його мішенню, по якій стріляли з обох таборів.

Українська демократія, яка на завершальному етапі діяльності Центральної Ради, здавалося, взагалі втратила здатність до колективних дій, в опозиції гетьманові знайшла безпрецедентну основу для об'єднання. З переходом до опозиції вона звільнилася від невластивої їй конструктивної діяльності, дістала змогу критикувати, вести боротьбу, електризувати маси. У другій половині 1918 р. вона пережила справжній політичний ренесанс.

Те, що українська революційна демократія в Українській Державі визнала лише за національну бутафорію, у представників загальноросійської демократії викликало тотально вороже ставлення як прояв сепаратизму. В Українській Державі, як і в її попередниці УНР, вони вбачали чергову спробу України вчинити замах на «єдину і неділиму» Росію. Політика українофобії 1918 р. значно посилювалася порівняно з попереднім роком, оскільки багато російських демократів, а також і відвертих монархістів, рятуючися від більшовицьких переслідувань, осіли в Україні, яку намагалися перетворити на своєрідний П'ємонт для боротьби з більшовизмом за відновлення Росії.

1918 р. в Україні легально й нелегально діяли десятки російських шовіністичних і монархічних організацій. За В.Станкевичем, мета однієї з них полягала у вбивстві гетьмана і передачі влади «Союзу відродження Росії». Боротьбу з українською самостійністю мав за програму «Киевский национальный центр» на чолі з В.Шульгіним. Під назвою «Союз діячів України» у Києві діяв проросійський монархічний союз. Українофобські настрої поширювалися в містах серед середніх верств, державних службовців та військових. Їх майстерно змалював М.Булгаков у романі «Біла гвардія». Ці слабо приховані настрої кидалися у вічі навіть стороннім спостерігачам. Генерал Черячукін, відвідавши Україну як представник Дону, зазначив: «Російські партії, починаючи від крайніх правих і кінчаючи лівими, до хворобливості лякаючись відокремлення України від Росії, з незрозумілою впертістю, хоч і ціною продажу України більшовикам, з гаслом: чим гірше, тим краще й аби тільки не існувала самостійна Україна, вели наступ на гетьмана»³⁷. Як відверто написав у своїх спогадах П.Скоропадський, російські кола не хотіли ніякої України і думали, що можна повернутися до старого: для них «я був лише перехідною стадією між Центральною Радою і повним знищенням українства»³⁸. Варта уваги, особливо для тих сучасних українських істориків, які наполегливо звинувачують Директорію в падінні Гетьманату, ще одна подробиця зі спогадів гетьмана. П.Скоропадський стверджує, що «великоросійські інтелігентські кола були одним з головних факторів»³⁹ його повалення.

Отже, моделі побудови держави, яку намагався запровадити гетьман, були притаманні суттєві вади. Вона народилася з обставин, що мали дуже слабку внутрішню генезу і залишалася життєздатною лише завдяки німецько-австрійській військовій присутності, тобто обставинам зовнішнім.

Поразка країн Четверного союзу у світовій війні, революції в Австро-Угорщині та Німеччині позбавили їх можливості й надалі відігравати роль стабілізуючого фактора в Україні, а держави Антанти не захотіли, а можливо, й об'єктивно не могли зробити цього. Саме ця обставина, у свою чергу, невідворотно ставила Українську Державу перед новими революційними струмами.

Українська Держава впала практично без опору, поховавши під своїми руїнами ще одну соціально-політичну утопію тих часів: побудови української державності на підвалинах консервативної ідеї. Ця ідея не мала не лише національного українського підґрунтя, а й виявилася надзвичайно кволими її соціальні засади. Їх короткотривалу реалізацію цілком і повністю зумовив певний збіг обставин, чинник іноземної військової присутності в Україні. Безперспективність застосування в тих умовах консервативної ідеї підтвердив подальший розвиток революції.

Історія гетьманської держави і сьогодні залишається надзвичайно цікавою, але погано прочитаною сторінкою історії Української революції. Очевидно, історики зможуть додати ще багато цікавого в дослідженні державних структур, аналізі внутрішньої та зовнішньої політики Української Держави, проте найпривабливіші перспективи відкриваються у вивченні соціальної історії доби. Перенесення дослідницьких акцентів із державотворчих аспірацій революції на соціальні може значно змінити наші уявлення не лише про 1918 р., але й про революцію загалом. Такі дослідження сприятимуть точнішому і більш повному уявленню про роль і місце революції 1917-1921 рр. у модерній історії України.

¹ Бураченко А. Час відновлення пам'яті, або дещо про Гетьманат з погляду сьогодні // Останній гетьман. — Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945. — К., 1993. — С. 29.

² Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. (історико-генетичний аналіз). — К., 1995. — С. 251.

³ Малик Я. Державотворча діяльність Павла Скоропадського // Третій Міжнародний конгрес українців 26-29 серпня 1996 р.: Історія. — Харків, 1996. — С. 78.

⁴ Там само.

⁵ Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 — грудень 1918. — Київ-Філадельфія, 1995. — С. 64.

⁶ Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. — Т. 2. — К., 1997. — С. 44-45.

⁷ Див.: Скоропадський П. Спогади. — С. 99-100.

⁸ Там само. — С. 112.

⁹ Там само. — С. 104.

¹⁰ Малик Я. Цит. стаття. — С. 78.

¹¹ Скоропадський П. Спогади. — С. 102.

¹² Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. — У 2-х т. — Львів, 1998. — Т. 1. — С. 285.

¹³ Павленко Ю., Храмов Ю. Цит. праця. — С. 115.

¹⁴ Українська Центральна Рада: документи і матеріали ... — Т. 2. — С. 228.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Коновалець Є. Причини до історії Української революції. — Прага, 1928. — С. 5.

¹⁷ Див.: Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 р.: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. — 1994. — № 1. — С. 107.

¹⁸ Скоропадський П. Спогади. — С. 139.

¹⁹ Там само. — С. 140.

²⁰ Див.: Історія України. — Львів, 1996. — С. 230.

²¹ Павленко Ю., Храмов Ю. Цит. праця. — С. 115.

²² Пролянок Ф. Внутрішня політика Української держави (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — К., 1997. — С. 38.

²³ Скоропадський П. — Спогади. — С. 146, 132.

²⁴ Там само. — С. 146.

²⁵ Там само.

²⁶ Історія України: нове бачення. — У 2-х т. — К., 1996. — Т. 2. — С. 54.

²⁷ Уривок зі «Споминів» Гетьмана Павла Скоропадського // Хліборобська Україна. — Кн. 5. — Рік 1924-1925. — С. 78-79.

²⁸ Скоропадський П. Спогади ... — С. 245.

²⁹ Там само.

³⁰ Шемет С. До історії Української демократично-хліборобської партії // Хліборобська Україна. — Відень, 1920. — Зб. 1. — С. 70.

³¹ Там само. — С. 71.

³² Історія України. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1997. — С. 209.

³³ Там само. — С. 210.

³⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Т. II. Українська Гетьманська держава 1918 року. — Нью Йорк, 1954. — С. 45.

³⁵ Див.: Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. — К., 1996. — С. 129.

³⁶ Див.: Субтельний О. Україна: історія. — К., 1991. — С. 310.

³⁷ Донська летопись. -1924. — № 3. — С. 207.

³⁸ Скоропадський П. Спогади. — С. 51.

³⁹ Там само. — С. 48.

Ірина Матяш

Модель архівної реформи в Україні 1918 р.

Радянською історіографією питання архівної реформи 1918 р. в Україні або зовсім не розглядалося, або пов'язувалося з «ленінським» декретом «Про реорганізацію і централізацію архівної справи в РСФРР» (1 червня 1918 р.) як наслідок його втілення у життя, законодавчо закріплений в Україні «Тимчасовим положенням про архівну справу» від 20 квітня 1920 р. й оприлюднений в «Ізвестиях Всеукраїнського Центрального Исполнительного Комитета и Харьковского губревкома» 29 квітня як постанова Раднаркому УСРР про націоналізацію і централізацію архівної справи. Відтак, поза науковим обігом залишалися розроблені архівістами доби Центральної Ради та Гетьманату неабиякої ваги принципові документи, що мали визначити подальший розвиток архівної справи незалежної України, проте через несприятливі обставини для їхньої реалізації до певної міри трансформовані стали пізніше підґрунтям радянського архівного будівництва на теренах нашої батьківщини.

До нині основні проблеми архівістики за гетьманування П.П.Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.) на тлі загальноновідомих культурологічних досягнень того часу залишаються малодослідженими. Той факт, що, наголошуючи на успіхах культурного будівництва Гетьманату, частина учасників Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 120-ї річниці від дня народження останнього гетьмана та 75-ї річниці проголошення Української